

**СТОРІНКАМИ ІСТОРІЇ:
БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
У 1939-1940 РОКАХ ХХ СТ.**

Шилюк О.І.

Наукова бібліотека
Чернівецького національного університету ім.Юрія Федьковича

У статті дається аналіз політико-ідеологічних умов процесу радянської в Україні західних областях України у 1939–1940 рр. через розгляд питання розвитку бібліотечної справи в регіоні.

Ключові слова: бібліотечна справа, ідеологія, цензура, радянська, Західна Україна.

Сьогодні, коли духовному відродженню України надається величезне значення, і водночас в історії нашої культури ще є чимало не відкритих сторінок, виникає необхідність об'єктивного осмислення і розкриття ролі бібліотек у суспільних процесах. Бібліотеки розглядаються як важливі фактори розвитку суспільства та держави. У цьому зв'язку важливу наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має вивчення історії бібліотек західноукраїнських областей, як одного з важливих чинників радянської Західної України (1939 - 1940-і роки).

У роботі використані і вперше введені в науковий обіг документи з історії бібліотечної справи в Україні, що зберігаються в державних архівах та інформаційні матеріали різного характеру, у тому числі, публікації місцевих періодичних видань.

У загальних працях з історії України наводяться деякі статистичні дані про бібліотечні установи. Проте, самі книгозбірні не були предметом спеціального дослідження.

Об'єктом дослідження є діяльність органів влади по організації бібліотечної мережі регіону в 39 - 40-х роках ХХ ст.

Мета роботи – на широкому документальному матеріалі здійснити комплексний аналіз процесу формування та розвитку мережі бібліотечних установ західноукраїнських областей, в хронологічних межах досліджуваного періоду.

Основними завданнями даної роботи є виявлення головних чинників, що впливали на розвиток бібліотечної справи в регіоні та напрямки діяльності бібліотек в даний період.

Термін «Західна Україна» стосовно українських земель у період між Першою світовою війною та Другою світовою війною вживався щодо тих земель, які були під владою Польщі (Галичина та Західна Волинь), Румунії (Північна Буковина) та Чехословаччини (Закарпаття). Щодо теренів сучасної України, то, як зазначає Енциклопедія історії України термін «Західна Україна» вживається для означення території семи областей — Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Закарпатської [1, С.291].

Характерні риси польської моделі панування в українських землях (насильницька асиміляція, штучне стримування економічного (особливо промислового) розвитку, репресивні акції, національний гніт тощо) були в пом'якшеному вигляді притаманні внутрішній політиці Чехословаччини в українському питанні, й у більш жорсткій формі виявлялися в українській політиці Румунії. Західна Україна цікавила Радянський Союз передусім як нове володіння імперії, а також як зона безпеки на її західних кордонах. Водночас, скориставшись сприятливим моментом, сталінський режим прагнув якомога швидше покласти край ненависному йому національно-визвольному рухові українського населення на західноукраїнських землях, не допустити його активізації на території Радянської України.

17 вересня 1939р. війська Червоної армії відповідно до таємного протоколу Молотова–Ріббентропа, підписаного між СРСР та Німеччиною у серпні 1939р., вступили на територію Західної України і Західної Білорусі.

Вступ Червоної армії викликав неоднозначну реакцію місцевого населення — від повного неприйняття до палкої підтримки. Приєднання західноукраїнських земель до СРСР розпочало процес їх радянізації, тобто перекроювання всіх сторін життя відповідно до вироблених за роки радянської влади зразків. Деякі заходи нової влади — розширення мережі шкіл, поліпшення медичного обслуговування, переселення частини мешканців міст у добре обладнанні квартири тощо — дістали схвальну оцінку населення. Та невдовзі виявилися й вкрай негативні наслідки діяльності комуністів. Радянські війська принесли в Західну Україну репресивний режим, що вдосконалювався на Наддніпрянщині протягом двох десятиліть. У краї розгорнувся масовий терор, жертвами якого стали як окремі особи, так і цілі групи населення.

1 жовтня 1939 року відбулося засідання Політбюро ЦК ВКП(б), на якому розглядалося “Питання Західної України і Західної Білорусії”. На засіданні було докладно накреслено програму першочергових заходів, спрямованих на радянізацію приєднаних територій, що передбачало наступні заходи:

1. У сільському господарстві: конфіскація поміщицьких і монастирських земель та їх розподіл, створення колгоспів.

2. У промисловості і фінансах: націоналізація великих промислових підприємств і всіх банків, запровадження 8-годинного робочого дня, установлення контролю над виробництвом.

3. У державній розбудові: проведення виборів до Рад.

4. «Культурна революція» передбачала ствердження радянської системи цінностей.

Радянська політична модель брутально імплантувалась у тіло західноукраїнського політикуму. Сталінський режим не допускав існування тут жодної політичної сили за винятком більшовицької партії. ЦК КП(б)У здійснив комплекс заходів щодо створення в західних областях первинних партійних організацій і керівних партійних органів, підібрав для роботи в них тисячі комуністів, відряджених зі східних областей України і демобілізованих з військ Українського фронту. В короткий час за допомогою спецорганів на приєднаних територіях було встановлено однопартійну систему. Усі альтернативні КП(б)У партії і рухи були змушені припинити своє існування, значна частина їх керівництва та активу емігрувала або опинилася за ґратами. Водночас на зміну твореним упродовж десятиліть засадам громадянського суспільства — розгалуженій системі кооперативів, різноманітних спортивних і культурницьких, релігійних, молодіжних, жіночих товариств — зі сходу було перенесено систему вкрай централізованих та контрольованих компартією організацій — на кшталт профспілок, комсомолу, творчих союзів письменників, композиторів і т. ін. Це означало, що політична система на західноукраїнських землях приведена в повну відповідність із тією, що вже існувала на решті території СРСР.

Одним із найважливіших засобів подальшого зміцнення своїх позицій і вирішення ідеологічних завдань тоталітарний режим вважав культуру. Тому незважаючи на внутрішні проблеми, на потреби культурного будівництва в західних областях були виділені значні кошти, які спрямовувались передусім на розширення мережі шкіл, культурно-освітніх закладів, подолання неписьменності, що знаходило схвалення місцевого населення. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю культурно-освітні, мистецькі і наукові інституції, радянська влада відразу заходилася їх розбудовувати у потрібному напрямі. Внаслідок реорганізації існуючих музеїв, бібліотек, клубів і театрів більша частина їх взагалі припинила свою діяльність, а нові часто функціонували мало ефективно. Перестали діяти культурні, наукові товариства, зокрема «Просвіта», наукове товариство імені Т. Шевченка та інші організації. Зокрема у

Львівській області більшість з існуючих 1392 бібліотек на початок вересня 1939 р. було закрито, оскільки їхня література вважалася ідеологічно шкідливою [2, С. 42]. Література підлягала вилученню згідно з наказами обллітвидавців 1940-1941 років. До цього списку внесли твори багатьох українських, польських і єврейських письменників, політичних діячів, наукових видавців. В інших випадках література просто знищувалася. Так, приватну бібліотеку німецького професора Роляуера, який виїхав до Німеччини, використали для опалення взимку 1939-1940 року [3, С. 88]. Майно політичних партій і громадських організацій передавалося новоутвореним радянським установам. Наприклад, філію бібліотеки АН УРСР було створено на базі бібліотек польського наукового товариства "Осолінеум", наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка та Народного будинку [4, С.794].

Використовуючи всі засоби пропаганди книги, бібліотеки в СРСР займались пропагандою керівної ролі Комуністичної партії, популяризацією історії КПРС, агітацією за соціалістичний спосіб життя. Положення про політичний характер роботи радянських бібліотек, підкреслено у всіх партійних документах, які визначали завдання і зміст роботи бібліотек, темпи розвитку бібліотечної справи на всіх етапах розвитку радянської держави, зокрема це резолюція VIII з'їзду РКП (б) «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі», постанови ЦК РКП (б) «Про посилення партійного впливу на роботу бібліотек» (1923 р.) і «Про сільські бібліотеки та популярну літературу для постачання бібліотек» (1925 р.), постанови ЦК ВКП (б) «Про обслуговування книгою масового читача» (1928 р.) і «Про поліпшення бібліотечної роботи» (1929 р.). У постанові 1929 року партія вимагала рішуче перебудувати роботу бібліотек відповідно до зростання політичного значення їх та перетворити всі бібліотеки в культурні центри, які активно сприяють мобілізації мас на виконання п'ятирічного плану соціалістичного будівництва.

Навіть радянські бібліотекознавці писали, що при створенні нового типу бібліотек – соціалістичного, справа не тільки в теоретичному обґрунтуванні нових завдань діяльності радянських бібліотек, скільки у «...величезному досвіді їх роботи, як опорних баз партійних організацій... З архіву друкованого матеріалу, якою була бібліотека до революції і якою вона є і зараз у багатьох країнах, радянські бібліотеки перетворилися на активних учасників комуністичного будівництва» [5, С.36].

Ось таку систему бібліотек, як одного з інструментів радянської, з відповідними напрямками роботи і планувалось створити на території Західної України. На території західноукраїнських областей був поширений сценарій націоналізації бібліотек та зосередження історико-культурних фондів у декількох центрах. Одним з таких центрів, де

було сконцентровано значну кількість історичних бібліотек просвітніх установ, громадських об'єднань та приватних книжкових колекцій, стала на правах окремої установи Львівська наукова бібліотека (спочатку як філія БАН УРСР), а також обласні бібліотеки, створені за новим адміністративно-територіальним принципом. Відповідно до Постанови РНК УРСР від 8 травня 1940р. «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» в обласних центрах організовувались державні обласні бібліотеки для дорослих та державні обласні бібліотеки для дітей, а у великих містах державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури. До 20 травня 1940р. мали бути організовані районні бібліотеки з відділами дитячої літератури. Для забезпечення кадрами такої мережі бібліотечних установ Наркомосвіти УРСР організував в 1940р. курси бібліотекарів масових бібліотек, а в 1940-41 н.р. організовано дві бібліотечні школи (Львів, Тернопіль). [6, С. 815]. Наприкінці 1940 р. біля 2200 бібліотек, які функціонували в Західній Україні повною мірою виконували поставлені перед ними завдання ідеологічної роботи, ствердження радянської системи цінностей [7, С.162].

Встановлення радянської влади на Західній Україні в 1939р., окупація в 1941-1944 рр., післявоєнне продовження політики радянизації західноукраїнських земель - зруйнували історично складений бібліотечний фонд та систему бібліотечних установ Західної України, найнегативніше відобразилася на історичних фондах книжкової спадщини, колекційних зібраннях та бібліотеках. Це все дало змогу будувати з початку таку мережу бібліотечних установ, з таким фондом і формами роботи, які б сприяли б утвердженню радянської системи цінностей на Західній Україні. Бібліотеки були ідеологічним чинником виховання трудящих мас, що закріплювалося прийнятою 28 січня 1940 р. постановою РНК УРСР про роботу масових бібліотек. І в наступні роки у спрямуванні ідейно-політичної діяльності бібліотек відіграли постанови комуністичної партії з ідеологічних питань 1946—1948 рр., які зобов'язували бібліотек "...позбавитись безідейності, аполітичності, тісніше пов'язувати свою діяльність з конкретними завданнями комуністичного будівництва, активніше пропагувати марксистсько-ленінське вчення, постанови партії та Радянського уряду"[8, С.61].

Основні напрямки діяльності Радянської влади в галузі бібліотечної справи на західноукраїнських землях стосувались першочергово формування мережі установ, комплектування бібліотечних фондів, кадрової політики. Передбачалось створення такої мережі, щоб масова бібліотека була в кожному населеному пункті. При неможливості створення стаціонарної бібліотеки, створювались приклубні бібліотеки, хати-читальні, пересувні бібліотеки. Крім того в населених пунктах діяли шкільні, колгоспні бібліотеки,

бібліотеки установ (підприємств, медичні та ін.). Тобто в населеному пункті діяло одночасно декілька бібліотек різного підпорядкування, які виконували дві основні функції – ідеологічну (пропаганда марксистсько-ленінських ідей, утвердження радянської системи цінностей, тощо) та інформаційно-освітню. При нагальній потребі розвивати в західноукраїнських областях економіку, особливо важку промисловість, нафтопереробну, вугільно- та газовидобувну галузі, виник дефіцит працівників з середньою та вищою спеціальною освітою. Відряджених спеціалістів зі східних областей України та інших республік Радянського Союзу не вистачало. Для підготовки місцевих кадрів створюється мережа вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, проводиться ліквідація неписьменності та малописьменності населення до якої активно залучаються бібліотеки.

Крім того існування широкої мережі бібліотечних установ, підтримує тезу про забезпечення радянською владою соціально-культурного розвитку трудящих возз'єднаних земель, на противагу періоду до 1939р., коли "...за рахунок держави в західноукраїнських селах не утримувалося жодного клубу чи бібліотеки..." [9, С.98].

У Волинській області на середину 1940 р. було утворено 33 міських та районних бібліотеки, 30 сільських бібліотек і обласну бібліотеку для дорослих. Тільки за сім місяців існування Радянської влади в Ровенській області було створено 106 хат-читалень та 32 бібліотеки [10, С.284]. На кінець першого півріччя 1941 р. з 342 населених пунктів Чернівецької області де були сільські Ради, лише в 77 ще не створили бібліотеки [11, С.1].

Звичайно і до 1939 року на західноукраїнських землях існували бібліотеки різного типу, зокрема на Західній Волині в 1939р. кількість читалень лише товариства «Просвіта» складала 3208, а бібліотек – 2997 одиниць [12, С.33]. І всі вони мали фонди, які не влаштовували радянську владу. Тому бібліотеки закривались, проводилась їхня перереєстрація [13]. Паралельно розпочалося очищення бібліотек і книгарень від так званої «шкідливої» літератури, тобто від набутоків світової літератури та творів місцевих авторів, які не вписувалися в прокрустове ложе комуністичної ідеології [14, Арк.6].

Обласні комітети ВКП(б) затверджували подані обллітвидавами списки літератури, яку пропонувалося вилучити як шкідливу і застарілу. Обліти зобов'язали провести вилучення цієї літератури з усіх бібліотек та з книготорговельної мережі. Всі фонди, в тому числі і приватних бібліотек, передавались для аналізу, знищення, часткової передачі цінних та рідкісних книг до великих бібліотек Східної України, Росії, незначна частка дозволялась для використання. Натомість на Західну Україну масово відправляється і першу чергу політична, художня, технічна книга з видавництва чи по книгообміну з

бібліотек СРСР. Тільки в першій половині 1940р. в західні області було завезено понад 3 млн. примірників соціально-політичної літератури [15, С.294].

Основним принципом кадрової політики режиму на західних землях України стало те, що на всі важливі посади перших керівників призначалися працівники, що прибули за скеруванням ЦК КП(б)У, всесоюзних і республіканських наркоматів. Серед прибулих «уповноважених» переважали малокомпетентні особи, освіта яких звичайно не перевищувала рівень початкової і неповної середньої школи і доповнювалася тримісячними курсами пропагандистів. Зате ці люди пройшли сувору школу сталінського виховання, навчилися беззаперечно підкорятися партійній дисципліні. Ігнорування ними місцевої специфіки, бездумне копіювання форм і методів ідеологічної та господарської діяльності які були прийняті в східних областях, призводило до серйозних прорахунків у роботі промислових підприємств, сільського господарства, закладів освіти культури [16, С.299].

Розгалужена мережа бібліотек та ідеологічне навантаження, яке покладено на них, вимагали і відповідних кадрів. Можливо і не достатньо підготовлених бібліотечних спеціалістів, але відданих політиці комуністичної партії і які проводитимуть відповідну ідеологічну роботу. Левову частку бібліотечних спеціалістів склали відряджені із східних областей України а також випускники політосвітніх училищ та бібліотечного інституту у Харкові.

Зрозуміло, що із східних областей направлялись працівники у різні галузі народного господарства, а не лише до бібліотек, в т.ч. редактори районних і багатотиражних газет, судово-прокурорські працівники, працівники відділів народної освіти тощо [17, С.22, 219]. Уже в післявоєнний період лише по Комітету в справах культосвітустанов направлено в західноукраїнські області: станом на 01.01.1945 – 926 осіб, на 01.07.1945 – 1025 осіб, на 01.01.1946 – 1084 осіб, на 01.07.1946 – 1267 осіб [18, С.35].

Нова влада звертала особливу увагу на жорсткий відбір кадрів, при якому керувалася насамперед політичними міркуваннями і враховувала соціальне становище претендентів [19, С.111]. Крім того, законодавчо була закріплена норма про необхідність приймати на бібліотечну роботу (з 1940 року) в масові і шкільні бібліотеки тільки осіб, які мають освіту не нижче 7 класів середньої школи і пройшли атестаційну комісію [20, С.803].

Суть суспільних перетворень у західних областях України полягала в соціалістичній перебудові «возз'єднаних» земель. Шляхом активної «радянзації»

планувалося відтіснити «старе» (звичаї, релігію, організацію праці, суспільні структури, лідерів та ін.) і ствердити «нове» з метою «органічного» приєднання цього регіону до складу СРСР. Таким чином, восени 1939 – на початку 1940 рр. було створено політичні, економічні та ідеологічні передумови для докорінної перебудови культурного життя в західних областях України за радянським зразком. У цій перебудові бібліотечні установи займали одне з чільних місць, а ідеологічній роботі цих установ радянська влада приділяла особливу увагу.

Джерела та література.

1. Енциклопедія історії України [Текст]: В 10 т. -Т. 3. Е - Й / НАН України. Ін-т історії України ; ред. рада: В.М. Литвин (голова) [та ін.] ; ред. кол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.]. - К. : Наук. думка, 2005. - 668 с.
2. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. 1939-1979: Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Д.А. Яремчук. -К.: Наукова думка, 1980.- 549с.
3. Рябошапка Л.І. Порушення політичних і особистих прав національних меншин Західної України (1939-1941) // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 85-92.
4. Про організацію наукових установ у західних областях України: Постанова РНК УРСР від 2 січня 1940р. // Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. - Т.1. (1917-1941). - К.: Держполітвидав, 1959. – С.794-795.
5. Серов В. В. Совершенствование системы библиотек в развитом социалистическом обществе: вопр. теории и практики. - М.: Книга, 1981. - 271 с.
6. Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України: Постанова РНК УРСР від 8 травня 1940р. // Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. - Т.1. (1917-1941). - К.: Держполітвидав, 1959. – С.813-815.
7. Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 196 с.
8. Сокальський О.С. Організація бібліотечної справи. -Х.: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР,1970. -241с.

9. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західноукраїнських областей України (1939–1989) / Кол. авт.: М. Глушко, О. Голубець, Т. Гонтар та ін. – Київ: Наукова думка, 1989. – 264с.

10. Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). - К.: Вид-во АН УРСР, 1960. - 298 с.

11. Кожному селу - бібліотеку: [Розбудова бібліотечної мережі на Буковині] // Рад. Буковина. - 1941. - 22 чер. - С.1.

12. Бандилко Л. Бібліотечна діяльність товариства „Просвіта” на Волині: з початку ХХ ст. до 1939 р. / Л. Бандилко // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 2. – С. 33-35.

13. Реєстрація бібліотек: [Оголошення обласного відділу народної освіти] // Рад. Буковина. - 1940. - 27 жовт. - С.4.

14. Про вилучення шкідливої літератури: Постанова бюро Чернівецького обкому КП(б)У // Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф.1. – Оп.1. – Од. зб. 85. - Арк.6.

15. Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). - К.: Вид-во АН УРСР, 1960. - 298 с.

16. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944 – 1948 рр.: регіональні особливості // Сторінки воєнної історії України. Збірник наук. стат. – К., 2009. – Вип.12. – С.299-312.

17. Гриневич В. А. Україна: хроніка ХХ століття: довідкове видання. Рік 1940 / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – 234 с.

18. Із довідки відділу ЦК КП(б)У по західним, Ізмаїльській і Закарпатській областям про кількість працівників, направлених на роботу в західні області УРСР.//Радянська влада у Західній Україні 1939-1949 рр. (мовою документів). -К., 2007. - С.35-36.

19. Павлович О. В.Передумови радянзації культури в західних областях України: 1939–1940 рр. // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. - 2009. -Вип.1. -С.109-115.

20. Про роботу масових бібліотек: Постанова РНК УРСР від 28 січня 1940 р.// Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. - Т.1. (1917-1941). - К.: Держполітвидав, 1959. – С.800-804.